

УДК 378.011.3.015.311-051

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/59-1-56>**Соломія ІЛЛЯШ,***orcid.org/0000-0002-9844-208X*

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри педагогіки і методики початкової освіти

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) *illyasha@ukr.net***Ірина САДОВА,***orcid.org/0000-0003-2570-5392*

доктор педагогічних наук,

доцент кафедри педагогіки і методики початкової освіти

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) *iryna-sadova@ukr.net***Іван КУТНЯК,***orcid.org/0000-0002-4351-316X*

кандидат філософських наук,

доцент кафедри культурології та мистецької освіти

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) *i.kutnyak@ukr.net*

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ЯК ЧИННИК ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню феномену емоційного інтелекту в контексті професійного становлення майбутнього педагога. Проаналізовано теоретичні підходи вітчизняних і зарубіжних науковців до розуміння поняття «емоційний інтелект», внаслідок чого увиразнено два підходи до трактування останнього: 1) як сукупність здібностей, що є підґрунтям емоційно-вольової сфери; 2) як гармонійне поєднання специфічних властивостей особистості, котрі забезпечують її здатність управляти собою та іншими.

Трактуючи емоційний інтелект як інтегроване, динамічне утворення, у його структурі виокремлено два аспекти: внутрішньоособистісний та міжособистісний, або соціальний. Перший із них включає такі компоненти, як усвідомлення власних почуттів; адекватна самооцінка; впевненість у собі; відповідальність; толерантність; самоконтроль; активність; гнучкість; зацікавленість; відкритість до нового досвіду; мотивація досягнення; оптимізм. Компонентами другого аспекту постають комунікабельність; відкритість; емпатія; здатність враховувати інтереси інших; повага до людей; здатність адекватно оцінювати та прогнозувати міжособистісні взаємини; вміння працювати в команді. З'ясовано тісний зв'язок емоційного інтелекту із професійною й особистісною успішністю людини.

Акцентовано на пріоритетності розвитку внутрішнього світу майбутнього фахівця як особистісного чинника його ефективної педагогічної діяльності з огляду на вимоги нової української школи. Увиразнено засадничі критерії для визначення рівня педагогічної майстерності вчителя: а) створення власних способів і стратегій професійної діяльності; б) орієнтація на розвиток особистості учня. Наголошено на опосередкованості зазначених критеріїв такими особистісними характеристиками, як гуманістична спрямованість, професійна компетентність та емоційна стійкість.

Ключові слова: емоційний інтелект, майбутній вчитель, професійна підготовка, педагогічна діяльність, професійна майстерність.

Solomiya ILLYASH,

orcid.org/0000-0002-9844-208X

Candidate of Psychological Sciences,

Associate Professor at the Department of Pedagogy and Methodology of Primary Education

Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) illyasha@ukr.net

Iryna SADOVA,

orcid.org/0000-0003-2570-5392

Doctor of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Pedagogy and Methodology of Primary Education

Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) iryna-sadova@ukr.net

Ivan KUTNIAK,

orcid.org/0000-0002-4351-316X

Candidate of Philosophical Sciences,

Associate Professor at the Department of Culturology and Artistic Education

Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) i.kutnyak@ukr.net

EMOTIONAL INTELLIGENCE OF THE FUTURE TEACHER AS A FACTOR OF HIS PROFESSIONAL COMPETENCE

The article is devoted to the study of the phenomenon of emotional intelligence in the context of the professional development of the future teacher. The theoretical approaches of domestic and foreign scientists to the understanding of the concept of «emotional intelligence» were analyzed, as a result of which two approaches to the interpretation of the latter were highlighted: 1) as a set of abilities that is the basis of the emotional-volitional sphere; 2) as a harmonious combination of specific personality properties that ensure its ability to manage itself and others.

Treating emotional intelligence as an integrated, dynamic entity, two aspects are distinguished in its structure: intrapersonal and interpersonal, or social. The first of them includes such components as awareness of one's own feelings; adequate self-esteem; self-confidence; responsibility; tolerance; self-control; activity; flexibility; interest; openness to new experiences; achievement motivation; optimism. The components of the second aspect are sociability; openness; empathy; the ability to consider the interests of others; respect for people; the ability to adequately assess and predict interpersonal relationships; the ability to work in a team. The close relationship between emotional intelligence and a person's professional and personal success has been clarified.

Emphasis is placed on the priority of the development of the inner world of the future specialist as a personal factor of his effective pedagogical activity in view of the requirements of the new Ukrainian school. The basic criteria for determining the level of a teacher's pedagogical skills are specified: a) creating one's own methods and strategies of professional activity; b) focus on the development of the student's personality. Emphasis is placed on the mediation of these criteria by such personal characteristics as humanistic orientation, professional competence, and emotional stability.

Key words: *emotional intelligence, future teacher, professional training, pedagogical activity, professional skill.*

Постановка проблеми. Однією з найбільш актуальних проблем сучасної психолого-педагогічної науки є вивчення основних детермінант досягнення професійної майстерності вчителя, умов та способів його ефективної підготовки у вищій школі. З огляду на це виникає потреба дослідження особистісних характеристик вчителя, успішного у професійній діяльності, а також розробки методів та програм, які безпосередньо сприятимуть формуванню не лише системи теоретичних знань, а й практичних умінь і навичок майбутнього педагога.

Сьогодні проблема вивчення емоційно-вольової сфери вчителя в контексті розвитку професійно значущих якостей особистості

постає однією з центральних у вітчизняній і зарубіжній психології та педагогіці. Власне тому природно зростає інтерес до питань, пов'язаних з емоційною компетентністю і фаховою самосвідомістю педагога, які є запорукою його успішної професійної діяльності та обумовлені сучасними соціальними тенденціями гуманізації освіти, орієнтацією на гармонійний розвиток особистості учня в суб'єктній, партнерській взаємодії.

Успішна підготовка майбутнього вчителя, підвищення його педагогічної майстерності передбачають пошук нових підходів та концепцій, які включають дослідження проблем професійної практики, розробку способів їх урегулювання та

створення ще більш ефективних методів становлення висококомпетентних фахівців.

Незважаючи на те, що вивчення емоційних і комунікативних властивостей особистості вчителя продовжує залишатися традиційним завданням для сучасної психолого-педагогічної науки, досі ще так і не розроблена інтегративна теорія, яка пояснює єдність внутрішніх механізмів та структурні особливості соціальної та емоційної компетентності педагога, специфіку їхніх функцій у професійній діяльності.

Основними критеріями для визначення рівня педагогічної майстерності вчителя науковці вважають створення власних творчих способів та стратегій навчально-виховної роботи, орієнтацію на розвиток особистості учня. Ці критерії опосередковані такими індивідуальними характеристиками вчителя, як гуманістична спрямованість, професійна компетентність та емоційна стійкість (Шпак, 2011а).

Як зазначають дослідники, сучасне суспільство надає особливого значущості так званим «гнучким» навичкам особистості (soft skills), на формування яких впливає саме рівень емоційного інтелекту. Загальновідомо, що класична освітня система своїм головним завданням визначала розвиток логічного інтелекту, однак уже наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття пріоритетом освітньої парадигми стали вважати формування соціально-емоційних навичок особистості. Власне тому термін «емоційний інтелект» набув великої популярності в цивілізованому світі.

За даними Всесвітнього економічного форуму, який відбувся у 2016 р. в Давосі, емоційний інтелект визнаний однією із провідних компетентностей сучасної людини, вкрай необхідною для ефективного оволодіння професійною діяльністю та конкурентоздатності.

У вітчизняній психолого-педагогічній науці поняття «емоційний інтелект» є дещо новим, однак зазначений термін широко застосовується в концепції «Нова українська школа» як ключова освітня компетентність, обов'язкова для успішної самореалізації особистості в суспільстві.

Аналіз досліджень. Відповідно до відомостей з історії релігії та світової філософської думки, емоційний інтелект як феномен людської природи має глибокі корені, пов'язані з еволюцією ідеї співвідношення розуму і чуттєвості, що формує здатність до пізнання світу.

Аналіз теоретичних підходів до вивчення розглядуваного нами феномену засвідчує, що термін «емоційний інтелект» уперше було вжито наприкінці ХХ століття американськими науковцями

Пітером Селові та Джоном Меєром, котрі досліджували його в контексті соціального інтелекту й науково обґрунтували його психологічний статус як здатність відчувати власні та чужі емоції, почуття, розрізняти їх і використовувати цю інформацію для спрямованої власної діяльності (Шпак, 2011b).

Останнім часом розробка наукових та методологічних засад проблеми розвитку емоційного інтелекту майбутніх учителів привертає все більшу увагу зарубіжних і вітчизняних науковців.

Значний внесок у з'ясування психолого-педагогічних аспектів висвітлюваних питань зробили зарубіжні дослідники (М. Белдок, С. Грінсен, Д. Карузо, Р. Куппер, Н. Холл та ін.).

Так, канадський вчений Р. Бар-Она вважає, що емоційний інтелект – це «...взаємопов'язані соціальні та емоційні компетенції, навички і здібності, які дають змогу особистості ефективно, без психологічних втрат долати різні перешкоди, котрі трапляються на її шляху» (Bar-On, 2006: 14).

Цікавими видаються у контексті нашої статті дослідження сучасних американських психологів Р. Бояціс, Д. Гулмана, Е. Маккі, які встановили взаємозв'язок між лідерськими якостями особистості та її емоційним інтелектом. Вони пояснюють, чому саме вміння розуміти і співпереживати допомагають лідеру керувати колективом. Автори також відстежують способи і форми розвитку навичок емоційного лідерства (Гулман та ін., 2019).

Численні питання розвитку емоційного інтелекту також стали предметом наукових пошуків таких вітчизняних дослідників, як І. Аршава, О. Власова, С. Дерев'яно, В. Зарицька, Н. Коврига, І. Матійків, Є. Носенко, М. Шпак та ін.

Мета статті – проаналізувати теоретичні підходи до розуміння поняття «емоційний інтелект»; розкрити сутність означеного феномену як важливого чинника готовності майбутнього вчителя до професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах модернізації української школи значно зросли вимоги до підготовки майбутнього вчителя. Проте фахівці стурбовані тим, що сформованість у нього таких якостей, як комунікативність, емпатія, педагогічний такт, креативність не повною мірою задовольняють запити споживачів освітніх послуг. Саме тому, процес професійної підготовки педагога необхідно суттєво модернізувати з метою забезпечення достатньої мотиваційної, когнітивної, емоційної, вольової та іншої готовності майбутнього спеціаліста до успішної навчально-виховної діяльності у сучасній школі.

Звісно, робота вчителя передбачає постійні творчі пошуки, оновлення знань, систематичне самовдосконалення і розвиток професійних умінь та особистісних якостей. Для того, щоб бути висококваліфікованим фахівцем необхідно протягом усього життя вчитися, підвищувати свою майстерність і компетентність задля ефективної педагогічної діяльності.

Як свідчить практика, від молодого фахівця вже з перших днів його перебування у школі очікують повноцінного занурення у педагогічний процес та вміння розв'язувати необхідні професійні завдання. Для вчителів-початківців професійна діяльність досить часто розпочинається зі стресу, спричиненого неминучим зіткненням із багатьма труднощами, серед яких можна виокремити:

- а) комунікативну та організаційну некомпетентність;
- б) методичну некомпетентність;
- в) неготовність реалізувати виховний процес;
- г) особистісні недоліки в характері педагога.

Усі погоджуються, що вміння керувати власним емоційним станом, а також розуміти почуття інших має велике значення у житті кожної людини, а особливо – вчителя. Від того, наскільки успішно йому це вдається, багато в чому залежить успіх у розв'язанні комунікативних завдань, задоволення власною професійною діяльністю, а також здатність до творчості.

Важливість розвитку емоційно-вольової сфери педагога було висвітлено у наукових студіях С. Дерев'янка, яка обґрунтувала й експериментально довела існування нерозривного взаємозв'язку між особливостями інтелекту і почуттів учителя та різними компонентами, які визначають ефективність його діяльності (професійно-важливі якості, спрямовані на різнобічний розвиток учня, партнерську взаємодію тощо) (Дерев'янка та ін., 2020: 115).

Ще одна дослідниця розвитку емоційного інтелекту упродовж фахової підготовки майбутніх учителів – В. Зарицька – наголошувала, що він відіграє важливу роль у становленні професійної самосвідомості, яка завжди є результатом емоційних переживань (Зарицька, 2010: 20).

Серед розмаїття схематичних структур емоційного інтелекту, представлених у сучасній науці, можна виокремити дві великі групи: моделі здібностей та змішані моделі. Прихильники першої з них – П. Селові, Дж. Меєр, Д. Карузо, К. Ізард, Д. Люсін – трактують даний феномен як сукупність здібностей, котрі є підґрунтям емоційно-вольової сфери особистості.

Інша група дослідників (Р. Бар-Она, Д. Гоулман, Е. Маккі) розглядає аналізоване поняття ширше, пропонуючи так звану змішану модель емоційного інтелекту, до структури якої також включають і деякі властивості особистості, що забезпечують її здатність керувати собою та іншими (наприклад, оптимізм, гнучкість, відповідальність, упевненість у собі, комунікативна толерантність тощо).

Незважаючи на те, що інтенсивне дослідження феномену емоційного інтелекту розпочалося лише наприкінці минулого століття, сьогодні вже увиразнилося диференційоване уявлення про його структуру.

Отже, емоційний інтелект – це сукупність ментальних здібностей до ідентифікації, розуміння та управління емоціями. Він зазвичай трактується як підструктура соціального інтелекту, проте відрізняється від останнього тим, що включає глибинні почуття, значущі для особистісного (а не для соціального) розвитку. Емоційний інтелект як ментальна здатність є також частиною найбільшої групи якостей особистості.

У структурі емоційного інтелекту виокремлюють два аспекти: внутрішньо-особистісний (здатність керувати собою) та міжособистісний, або соціальний (здатність керувати взаєминами з іншими).

Внутрішньоособистісними чинниками емоційного інтелекту постають: усвідомлення особистістю власних почуттів, адекватна самооцінка, впевненість у собі, відповідальність, толерантність, самоконтроль, активність, гнучкість, зацікавленість, відкритість до нового досвіду, мотивація досягнення, оптимізм.

Міжособистісний, або соціальний інтелект формується за наявності таких компонентів, як комунікабельність, щирість, емпатія, здатність враховувати інтереси інших, повага до людей, здатність адекватно оцінювати і прогнозувати міжособистісні взаємини, вміння працювати в команді (Костюк, 2014а).

Як свідчить аналіз наукових досліджень, емоційний інтелект можна розвинути навіть за наявності у людини низьких природних інтелектуальних задатків, адже нові нейронні зв'язки утворюються протягом усього життя (хоча, звісно, найбільш сприятливим для цього процесу є вік від народження до двадцяти п'яти років).

Вітчизняний науковець А. Костюк виокремив п'ять методів розвитку емоційного інтелекту. Стисло охарактеризуємо їх.

1. Формування навичок самоконтролю, відволікання від тривожних думок та спрямування

енергії на діяльність, а не на тривогу. Самоконтроль сприяє розумінню почуттів інших людей та здатності робити правильні висновки в конкретних ситуаціях. Розвитку самоконтролю заважає надмірне перебільшення важливості певної (зазвичай негативної, тривожної) ситуації. Тому слід пам'ятати, що власне самовідчуття не завжди є правильним.

2. Вироблення здатності усвідомлювати й оцінювати власні емоції та їх інтенсивність (починаючи з базових відчуттів), а також уміння сприймати навколишній світ із різних точок зору. Для цього необхідно ставити собі запитання: «Що я зараз відчуваю?», «Чому я це відчуваю?», «Чи правильно я сприймаю ситуацію?», «Чи подобається мені те, що я відчуваю?», «Як побороти відчуття, які завдають мені та тим, хто мене оточує, дискомфорту?».

3. Оволодіння вмінням визначати джерело емоції і ступінь прояву її інтенсивності. Силу емоції фахівці вимірюють за шкалою від 1 до 10: від мінімальної інтенсивності, коли керування нею не вимагає конкретних зусиль, до дуже високої, коли емоція некерується. Ця шкала дає змогу адекватно оцінити різні аспекти прояву власних відчуттів та навчитися за необхідності знижувати загрозливо високі показники до оптимального рівня.

4. Опанування вмінням розширювати діапазон емоцій. Важливо скласти власну абетку почуттів або використати ті, що вже розроблені спеціалістами, аби визначити, який емоційний стан є найбільш характерним для вас і як довго ви можете відчувати емоції, які вам не подобаються.

5. Відвідування тренінгів, які проводять спеціалісти в галузі емоційного інтелекту. Основні засоби тренінгової діяльності пов'язані з прийомом соціально-психологічної рефлексії та соціально-психологічної перцепції – осмислення власних переживань, почуттів інших під час комунікативної взаємодії (Костюк, 2014б).

Запропоновані А. Костюком методи є досить ефективними для розвитку емоційного й соціального інтелекту майбутніх учителів. Також доцільно застосовувати з цією метою дихальні вправи, арттерапію, кінотерапію, практики уважності, методи невимушеного спілкування, тощо.

Висновки. Рівень розвитку емоційного інтелекту має велике значення у професійній діяльності вчителя та впливає на успішність його фахової підготовки. Саме він сприяє ефективному розв'язанню професійних завдань, налагодженню емоційних контактів з учнями, створенню атмосфери взаєморозуміння і довіри у спілкуванні з ними. Крім того, розвинений емоційний інтелект дасть змогу педагогові керувати, по-перше, почуттями та думками учнів, а по-друге, власним психоемоційним станом.

Як бачимо, діяльність, спрямована на розвиток емоційного інтелекту майбутніх учителів, передбачає кілька напрямів: 1) збагачення знань про виникнення емоцій, їх функції та особливості прояву; 2) формування мотивації до розвитку власної емоційної компетентності; 3) розвиток уміння фіксувати й регулювати свої особисті почуття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bar-On R. The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI). *Psicothema*, 2006. Vol. 18 (Suppl). P. 13–25.
2. Гоулман Д., Бояціс Р., Маккі Е. Емоційний інтелект лідера. *Наш формат*, 2019. 288 с.
3. Дерев'яно С., Примак Ю., Ющенко І. Штучний інтелект та емоційний штучний інтелект як феномен сучасної когнітивної психології. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Психологія*, 2020. Вип. 11. С. 115–119.
4. Зарицька В. Емоційний інтелект: аналіз наукових теорій. *Теорія і практика сучасної психології*, 2010. Вип. 1. С. 17–22.
5. Костюк А. Емоційний інтелект та шляхи його розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*, 2014. Вип. 2(1). С. 85–89.
6. Шпак М. Емоційний інтелект в контексті сучасних психологічних досліджень. *Психологія особистості*, 2011. № 1. С. 282–288.

REFERENCES

1. Bar-On R. The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI). *Psicothema*, 2006. Vol. 18 (Suppl). P. 13–25. [in English].
2. Houlman D., Boiatsis R., Makki E. Emotsiynyi intelekt lidera [Emotional intelligence of a leader]. *Nash format*, 2019. 288 p. [in Ukrainian].
3. Dereviyano S., Prymak Yu., Yushchenko I. Shtuchnyi intelekt ta emotsiynyi shtuchnyi intelekt yak fenomen suchasnoi kognitivnoi psykholohii [Artificial intelligence and emotional artificial intelligence as a phenomenon of modern cognitive psychology]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seria : Psykholohiia*, 2020. Vyp. 11. pp. 115–119. [in Ukrainian].

4. Zarytska V. Emotsiinyi intelekt: analiz naukovykh teorii [Emotional intelligence: the analysis of scientific theories]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*, 2010. Vyp. 1. pp. 17–22. [in Ukrainian].

5. Kostyuk A. Emotsiinyi intelekt ta shliakhy yoho rozvytku [Emotional intelligence and ways of its development]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya : Psykholohichni nauky*, 2014. Vyp. 2(1). pp. 85–89. [in Ukrainian].

6. Shpak M. Emotsiinyi intelekt v konteksti suchasnykh psykholohichnykh doslidzhen [Emotional intelligence in the context of modern psychological research]. *Psykholohiia osobystosti*, 2011. № 1. pp. 282–288. [in Ukrainian].